

http://doi.org/10.17721/1728-2721.2021.80-81.10
УДК 502.7

В. Гетьман, канд. геогр. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-9314-0584

Державна екологічна академія післядипломної освіти
та управління Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Київ, Україна

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗОНУВАННЯ ТЕРИТОРІЙ НАЦІОНАЛЬНИХ ПАРКІВ – ОСНОВА ЇХНЬОЇ ПЛАНУВАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Розглянуто питання функціонального зонування територій національних природних парків України й національних парків світу як ключової проблеми їхньої територіальної організації або планування. У порівняльному аналізі показано як позитивні явища, так і недоліки вітчизняного та світового природоохоронного планування, передусім, рекреаційних територій.

Основним способом "самореалізації" національних природних парків є функціональне зонування їхніх територій. Воно здійснюється задля створення необхідних умов виконання національним природним парком функцій: природоохоронних (збереження біорізноманіття території забезпечення екологічно збалансованого природокористування) і рекреаційних. Функціональне зонування є основним розділом проєктів організації природно-заповідних територій та об'єктів України, охорони, відтворення й використання їхніх природних комплексів, що розробляються на об'єктивній науковій основі та, водночас, воно є однією з найважливіших проблем заповідної справи.

Практичний досвід створення та діяльності національних природних парків України переконує: планування їхніх територій має принципово важливе значення і є основною передумовою забезпечення врівноваженого та безконфліктного функціонування таких поліфункціональних природно-заповідних установ.

Результатом функціонального зонування територій національних природних парків виступає схема чи картосхема як наочне відображення просторових функцій, які ця територія має виконувати. На ній виділяють територіальні ділянки (функціональні зони), що різняться за функціями та цілями охорони, а відтак – охоронними режимами і формами практичної діяльності в їхніх межах.

Функціональне зонування територій національних природних парків України здійснюється за вільним типом: загальний рисунок мозаїчний, ділянки кожної зони представлені декількома контурами – тобто воно має кластерний характер.

Порушені питання щодо рекреаційних навантажень, як агрегатного (сумарного) показника антропогенного впливу протягом комфортного періоду, у межах вітчизняних і закордонних національних (природних) парків та їхніх нормативів. Для території національних природних парків України автором було запропоновано орієнтовні нормативи допустимого (оптимально допустимого) рекреаційного навантаження.

Ключові слова: функціональне зонування, планувальна організація, планувальні структури, національний природний парк, рекреаційні навантаження.

Актуальність теми дослідження. Основним розділом проєктів організації природно-заповідних територій та об'єктів України, охорони, відтворення й використання їхніх природних комплексів є функціональне зонування, що розробляється на об'єктивній науковій основі й водночас є однією з важливих проблем заповідної справи.

Функціональне зонування здійснюється з метою практичної реалізації основних функцій природно-заповідних територій і об'єктів: збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів; створення умов для організованого туризму, інших видів і форм рекреації (рекреаційної діяльності) у природних умовах з додержанням заповідного (диференційованого) режиму; проведення наукових досліджень ландшафтних (ЛК) комплексів та їхніх змін в умовах рекреаційного використання, розроблення відповідних наукових рекомендацій (охорона й використання природних ресурсів); здійснення екологічної освітньо-виховної роботи; сприяння соціально-економічному розвитку регіону (місцевості) (Shyshchenko, 1988).

Функціональне зонування – це розділення природно-заповідних територій і об'єктів на ділянки (зони) з різними режимами збереження, відтворення та використання природних комплексів (Porovuch, 2007).

Однак досі для зазначених територій та об'єктів не розроблені загальні теоретичні й методичні питання цього зонування, не існує єдиної моделі його структури. На сьогодні жодний міжнародний чи вітчизняний документ не засвідчує чітких критеріїв зонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні існує певний досвід проведення поліфункціонального зонування територій національних природних парків (НПП). У цьому питанні заслуговують на увагу наукові роботи провідних учених України С. Ю. Поповича

(Porovuch, 1992; 2007), Т. Ф. Панченко (Panchenko, 2015), П. Г. Шищенко (Shyshchenko, 1988) та інших.

Зазначимо, що в літературних джерелах відсутні достатньо науково обґрунтовані методичні рекомендації щодо виділення функціональних зон, їхніх оптимальних площ, конфігурацій, допустимих антропогенних (рекреаційних) навантажень на ділянки природно-заповідних територій ц об'єктів.

Функціональне зонування територій НПП України здійснюється за вільним типом: загальний рисунок мозаїчний, ділянки кожної зони представлені декількома контурами, тобто воно має кластерний характер. Однак дискусії стосовно цього питання не припиняються і до сьогодні.

Функціональне зонування території НПП правомірно розуміти як форму його територіальної організації, або територіального планування. Останнє як галузь науково-практичної діяльності у різних країнах має різні офіційні назви: ландшафтне планування (Німеччина), краєвлаштування (Литва), просторове планування (США), фізичне планування (Голландія) тощо. Цікавим, наприклад, є функціональне зонування та формування туристично-рекреаційної інфраструктури у Франції (Національний парк "Puy de Pees"). Там створено єдину систему французьких національних парків. Відповідно до проєктного плану кожного національного парку на базі всіх попередньо розроблених містобудівних документів встановлено відповідні функціональні зони, визначення назв яких прийнято у цьому проєкті (*Charte du Parc National des Pyrenees – Projet, 2011*).

Національні парки Німеччини мають свої особливості. Приміром, перший у цій країні національний парк "Баварський Ліс" має заповідну зону, три зони розвитку лісів, буферну та зону рекреації, яка містить дві функціональні підзони: інтенсивної рекреації та пішохідного туризму й альпінізму.

Тобто у галузі функціонального зонування (територіального планування) національних парків світу, зокрема Європи, спостерігається "різноманіття різноманіт". У кожній країні свої підходи. І це закономірно, оскільки кожна природна територія має свої фізико-географічні умови, які й визначають особливості територіальної організації національних парків, що створені в її межах.

Але існують і певні особливості, спільні для національних парків: усі вони організовані з єдиною метою – створити найоптимальніші умови для відпочинку людей, рекреації, та, водночас, зберегти найцінніші, естетично живописні природні ландшафти. Хоча ця проблема здається суперечливою, мало вирішуваною, але певні кроки у світовій практиці територіальної організації національних парків усе ж таки робляться. Про це йтиметься далі.

Мета дослідження. Актуалізувати тему пошуку нових (креативних) шляхів і форм здійснення функціонального зонування територій НПП України задля оптимального збереження та охорони заповідного біотичного й ландшафтного різноманіття.

Методи дослідження. У статті дотримано чотири рівні методології науки: філософсько-світоглядного, загальнонаукового, конкретно-наукового (методи ландшафтознавства) і техніки досліджень, а також використано аналітичний методологічний прийом (метод аналізу). Також застосовано низку інших методів: загальнонаукові (логічні) – синтезу, абстракції, індукції та дедукції; конкретно-наукові (методи ландшафтознавства, передусім спостереження, історико-географічний, порівняльно-географічний і т. п.).

Отримані результати дослідження, їхнє обговорення. Що розуміють під національним парком у світі й національним природним парком в Україні? Термін "національний парк" уперше з'явився у Сполучених Штатах Америки, де 1 березня 1872 р. спеціальним декретом 18-го президента Улісса Гранта був створений "для користі і блага нації" перший у світі Йеллоустонський національний парк ("Країна чудес") площею 899104 га. 1890 р. у США організовують два нових НП – "Джосемайт" і відомий широкому загалу – "Секвойя". На сьогодні у США діє 58 національних парків із 359 природно-заповідними територіями найвищої категорії. В Європі перший національний парк було створено у Голландії 1905 р., потім у Швеції ("Сарек", 1909) та Швейцарії (1914). Нині у світі існує більш ніж 2,5 тис. національних парків.

За єдиним природоохоронним визначенням, прийнятим на Х Генеральній Асамблеї Міжнародної спілки охорони природи і природних ресурсів (МСОП, IUCN), що проходила у Нью-Делі в листопаді 1969 р., національний парк (НП) – це значна територія, необхідна для здійснення процесів саморегуляції екологічних систем, у складі якої одна або кілька екосистем, малозмінених або не змінених експлуатацією та поселенням людини; характеризується різноманітними типами ландшафтів, багатством рослинного і тваринного світу, а також розмаїтістю геоморфологічних систем, особливо цінних з наукової, освітньої, виховної та рекреаційної точок зору, або яка характеризується природними пейзажами високої естетичної цінності (*Protected area in Ukraine, 2003*).

1962 р. на I Всесвітньому конгресі з національних парків, що відбувся в Сіетлі (США), як окрема категорія охоронних об'єктів, було виділено природний парк. Основна функція природних парків полягає в організації умов для рекреації, туризму. В Україні природному парку відповідає регіональний ландшафтний парк.

У національних парках (II категорія за класифікацією МСОП) охорона природи частково поєднується з рекреацією, тобто відпочинком людей у природному, мало зміненому середовищі. Це означає, що вони виконують передусім природоохоронну, а також рекреаційну функцію. У багатьох НП під рекреаційне використання відводиться до 5–10 % території, однак природоохоронні завдання переважають над рекреаційними (хоча скрізь допускається екотуризм.). На відміну від заповідників, національні парки не можуть бути повністю закритими для відвідування (*Andrienko, 2001*).

Основним режимом на території НП, включаючи землі, що на час включення були неприродними, є режим невтручання. Приміром, не менше 75 % площі національних парків США вважаються суворо охоронними без регульованих заходів і порушень природної сукцесії. Антропогенні ландшафти там займають незначну площу.

На другій світовій конференції щодо розвитку національних парків, що відбулася 1972 р. в Єллоустонському НП, було висунуто цілу низку вимог: територія національного парку має підлягати функціональному зонуванню з чітким використанням кожної із зон, обмежити або повністю заборонити користування автотранспортом, використовувати менш небезпечний вид пересування, ретельно обґрунтувати необхідність будівництва мережі доріг, зменшувати інтенсивність потоків рекреантів, пропонуючи їм паліативні природні території поза межами НП.

У наукових колах країн, зокрема пострадянського простору, незмінними залишаються *дві точки зору* (підходи, моделі) щодо пріоритетних функцій національного парку. *Перша* – національний парк є *природоохоронним об'єктом*, наближеним за статусом до заповідника (А. Банніков, В. Криницький). *Друга* – національний парк є *рекреаційним об'єктом* з підвищеними вимогами до охорони природи (М. Реймерс, Ф. Штільмарк) (*Zabelina, 1987*).

В Україні термін "національні природні парки" уперше офіційно з'явився із прийняттям Закону України "Про природно-заповідний фонд України" від 16 червня 1992 р. До цього існувала назва "державний природний національний парк", яка була затверджена Постановою Ради Міністрів Української РСР "Про класифікацію і мережу територій та об'єктів природно-заповідного фонду Української РСР" від 22 липня 1983 р. № 311. Із 1972 р. фігурувала назва "державний природний парк" відповідно до затвердженої Урядом "Класифікації заповідних та інших територій УРСР, що охороняються державою".

Відповідно до ст. 20 вищезазначеного Закону України, національні природні парки – це природоохоронні рекреаційні, культурно-освітні, науково-дослідні установи, що створюються з метою збереження, відтворення й ефективного використання природних комплексів та об'єктів, що мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність.

На сьогодні в Україні функціонують 53 національних природних парків. Перший – Карпатський НПП оголошено Постановою Ради Міністрів Української РСР від 3 червня 1980 р. (спочатку як державний природний, пізніше – державний природний національний). Однак перший власне Український національний парк було створено у 30-ті роки минулого століття митрополитом Андреем Шептицьким. Нині на його місці розміщено ландшафтний заказник загальнодержавного значення "Грофа" площею 2533, 8 га (Івано-Франківська обл.,

Рожнятівський р-н) (*Nature Reserve Fund of Ukraine of national importance. Directory, 1999*).

Практичний досвід створення та діяльності НПП України переконує, що проблема планування їхньої території доволі важлива: її практичне вирішення є основною передумовою забезпечення врівноваженого й безконфліктного функціонування цих поліфункціональних природно-заповідних установ.

Основним способом "самореалізації" НПП є функціональне зонування його території. Воно здійснюється задля створення необхідних умов для виконання національним природним парком функцій: природоохоронних (збереження біорізноманіття території, забезпечення екологічно збалансованого природокористування) та рекреаційних.

Функціональне зонування території НПП – це не що інше, як чітка диференціація у просторі його функцій. Воно може розглядатися як процес теоретичного пізнання та практичної реалізації існуючої інформації про парк.

Результатом функціонального зонування території НПП виступає схема, чи картосхема, як наочне відображення просторових функцій, які ця територія має виконувати. На ній виділяють територіальні ділянки (функціональні зони), що різняться за функціями та цілями охорони, а відтак – охоронними режимами й формами практичної діяльності в їхніх межах (*Protected area in Ukraine, 2003*).

Функціональне зонування території НПП також можна розглядати і як цільову просторово-функціональну модель охоронної території. Відповідно, практична діяльність з їхньої охорони територіально диференційована за виділеними функціональними зонами. Функціональне зонування є шляхом до реалізації цієї моделі.

Склад функціональних зон і значенсві показники їхніх територій у різних (вітчизняних і закордонних) національних парків відрізняються. Розглянемо спочатку схему функціонального зонування, прийняту для територій НПП України.

Відповідно до ст. 21 Закону України "Про природно-заповідний фонд України" з метою забезпечення виконання НПП покладеного на них завдання щодо створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності у природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних ЛК і об'єктів на їх території виділяють зони регульованої та стаціонарної рекреації (*Methodical recommendations on the composition and content of the Project of organization of the territory of the national nature park, protection, reproduction and recreational use of its natural complexes and objects, 2005*). Крім зон рекреації також виділяють заповідну й господарську зони. Назви зон визначаються за їхньою основною функцією. Зона може поділятися на підзони. Межі зон проводяться за природними лініями (контурами) – басейни річок, гірські хребти, береги водойм, лісові виділи тощо.

У зоні *регульованої рекреації* дозволяється влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок; тут забороняється діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних ландшафтів розміщеної по сусідству заповідної зони. *Зона стаціонарної рекреації* призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку.

Заповідна зона призначена для охорони й відновлення найбільш цінних природних комплексів, режим якої визначається відповідно до вимог, установлених для природних заповідників. МСОП пропонує для наці-

ональних парків мінімальну площу заповідної "території-ядра" до 1000 га (*Hetman, 2012; Management of protected forests of Ukraine, 2003*).

Заповідна зона НПП, розміщених у відносно екологічно стабільних регіонах та на мало порушених природних територіях гірських (високогірних, гірсько-лісових), рівнинних (лісових, водно-болотних, зандрових, моренно-зандрових, лиманних, солончакових, плавневих) ландшафтів і на морських акваторіях, має становити більше третини від усієї площі парку.

Заповідна зона НПП, розміщених в екологічно нестабільних регіонах і на середньо порушених природних територіях (акваторіях) лісостепових, лучно-лісових, заплавної, прісноводних ландшафтів має становити більше 20 % площі парку.

Заповідна зона НПП, розташованих у не досить екологічно стабільних регіонах та на значно порушених природних територіях степових, лучних, байрачних, піщано-черепашкових, скельних, подових тощо ландшафтів має становити 15 % від усієї площі парку або 10 % від площі його природних ділянок (*Popovych, 2007*).

У *господарській зоні* ведеться традиційна господарська діяльність з дотриманням вимог щодо охорони природного навколишнього середовища. Площа цієї зони, залежно від її складу, може становити 5–25 % території парку.

Зазначимо, що при непогано розробленому й законодавчо затвердженому функціональному зонуванні НПП України лише незначна їхня частина відповідає II категорії міжнародної класифікації – національний парк (охорона екосистем і рекреація). Приміром, площа, зайнята антропогенними ландшафтами у вітчизняних НПП, занадто велика (на що є суб'єктивні причини, виходячи зі значної розораності країни) і має доволі дивні розходження між парками: від 1 % в Азово-Сиваському НПП до 95 % – у "Подільських Товтрах" (*Reserves and national nature parks of Ukraine, 1999*).

Загалом антропогенні ландшафти займають до половини (і більше) території наших національних парків. Для порівняння: у Польщі ця величина коливається від 1 до 20 % і становить у середньому 4 % (*National parks in Poland, 1989*).

В Україні існує практика функціонального зонування – виділяти землі, вилучені з господарського користування, та землі, надані НПП у постійне користування (хоча у вище зазначеному Законі такого "феномена" чітко ніде не прописано). Це, мабуть, було продиктовано прагненням збільшити площу природно-заповідного фонду України і "дотягнутись" до європейського зразка (10–15 % від площі країни).

Частка земель, що перебувають у постійному землекористуванні НПП України, невелика і становить у середньому ¼ частину їхньої загальної площі, а по установах вона змінюється з напрочуд дивною амплітудою: від 1 % у тих самих "Подільських Товтрах" (крутосхили річкової долини Дністра шириною 100 м і протяжністю 120 км, які практично не можна використати) до 100 % в Азово-Сиваському НПП. У Росії, наприклад, більшість національних парків належить до II категорії МСОП і порівняно з нашими мають значно суворіший режим і більшу частину земель у власному користуванні (83 %) (*Andrienko, 2001*).

Цікаві особливості функціонального зонування мають національні парки Німеччини. Зокрема, перший у цій країні національний парк "Баварський ліс" має заповідну зону, три зони розвитку лісів, буферну та зону рекреації, яка містить дві підзони: інтенсивної рекреації (включаючи сектори: історичних об'єктів, зоологіч-

ний, розважальний) та пішохідного туризму й альпінізму; основну частину парку займає резерват – до 70 % загальної площі його території.

Йеллоустонський національний парк у США також має певні особливості у складі функціональних зон (із пріоритетом територій, що охороняються): території, доступні для автомобілістів – 25 % загальної площі парку; території, не доступні для автомобілістів – 75 % (включаючи підзони: ландшафту, що охороняється, – 50 %, найпростішого облаштування ділянок для відпочинку – 25 %) (Panchenko, 2015).

Крім зазначених, є й інші особливості функціонального зонування національних парків. Наприклад, виділення значних за площею спортивно-рекреаційних зон – до 65 % території парку (Канада); охоронних (буферних) зон, які у п'ять разів і більше перевищують площу самих національних парків (Франція); фауністичних зон туризму, мисливства (країни Африки); гірських фауністичних зон із обмеженнями для туристів: заборона магнітофонів, транзисторних радіоприймачів, яскравого одягу тощо (Італія) (Architectural and planning organization of national parks, 1976).

На основі функціонального зонування національних парків, а також територіальної конфігурації місць ландшафту (лісові масиви, системи озер, групи островів, дельти річок, узбережжя великих водойм) базується їхня *планувальна організація*. Вона складається із планувальної структури і функціонального зонування території. На формування планувальної організації суттєво впливають такі типи її основних елементів: лінійні (*природні осі*) – річки, прибережні смуги водойм, гірські хребти, а також транспортні магістралі, що перетинають парки, пішохідні й паркові дороги; точкові – населені пункти, виробничі комплекси тощо (Grodzynsky, 2005; Shyshchenko, 1988).

Планувальна організація національних парків – це обумовлене природними факторами функціональне зонування їхньої території, на основі якого формуються різні типи просторово-планувальних структур, свого роду "каркасів" за напрямками природних осей із урахуванням існуючих систем розселення, виробництва, транспорту, інженерних споруд.

За різних природних і соціально-економічних умов планувальна організація національних парків може мати такі планувальні структури (структурні схеми): кільцеву, лінійну, тупикову й комбіновану (рис. 1) (Panchenko, 2015).

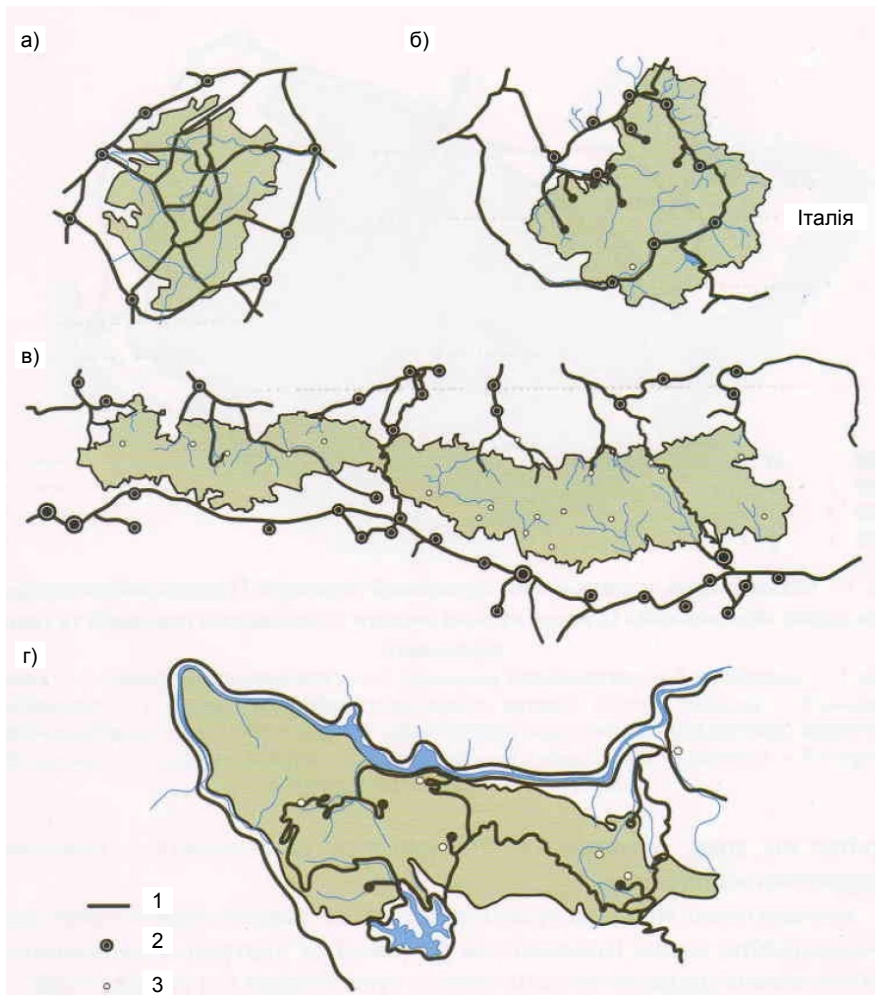


Рис. 1. Схеми планувальної організації території національних парків: а) кільцева (парк "Сімліпал" (Індія); б) тупикова (парк "Вануаз" (Франція); в) лінійна (парк "Централен Балкан" (Болгарія); г) комбінована (парк "Тара" (Сербія) 1 – головні паркові дороги; 2 – населені пункти; 3 – туристичні бази (Panchenko, 2015)

За умови використання *кільцевої планувальної структури* парку заповідна зона займає центральне положення, рекреаційні – периферійне; *лінійної* – функціональні зони поступово чергуються уздовж природних осей (приморські, прирічкові райони); за *тупикової* структури центральне положення займають рекреаційні зони, а заповідна охоплює периферійні території (акваторії) парку (гірські, озерні райони); *комбінована* планувальна структура об'єднує всі попередні форми (тупиково-кільцева, лінійно-тупикова тощо). Остання є найпоширенішою схемою планувальної організації національних парків.

Кільцева планувальна структура характерна для багатьох вітчизняних і зарубіжних національних парків, таких, як Карпатський, "Шацький" і "Синеvir" (Україна), "Йеллоустонський" (США), "Татранський" (Чехія), "Вітоша" (Болгарія) тощо. За комбінованою схемою здійснено планувальну організацію відомих зарубіжних національних парків: "Баварський Ліс" (Німеччина), "Лахемма" (Естонія), "Аукштайтія" (Литва) тощо (*Architectural and planning organization of national parks, 1976; Panchenko, 2015*).

Значна кількість зарубіжних національних парків створюється на прибережних територіях морів, річок та інших великих водойм, зазвичай, за лінійною схемою планувальної структури, зокрема: Прибайкальський (Росія), Метропарк (США), Гауя (Латвія), Куршська коса (Литва) тощо (*Methodical recommendations on the architectural and planning organization of natural parks of the Ukrainian SSR, 1978; Panchenko, 2015*).

За комбінованою схемою організована планувальна структура національного парку "Pyrenees" (Франція), який розміщений уздовж гірського хребта вузькою смугою шириною від 1,5 до 20 км. У цьому парку 44 % загальної кількості місць для відпочинку належить стаціонарним закладам (готелі, туристичні притулки), а 64 % – відповідно пристосованим оселям місцевих жителів. Цей національний парк міг би бути прикладом для наших вітчизняних парків, які могли б мати на балансі свої стаціонарні рекреаційні об'єкти типу вищезазначених, а також інтенсивно використовувати можливості сільсько-зеленого туризму (садиби сільських жителів).

Важливе місце під час розроблення планувальної організації (функціонального районування території) НПП України у проєктах організації території, охорони, відтворення та рекреаційного використання їхніх природних комплексів і об'єктів посідає врахування допустимих антропогенних (рекреаційних) навантажень, рекреаційних потреб населення, кількості населених пунктів у регіоні тощо.

Рекреаційне навантаження – це агрегатний (сумарний, інтегральний) показник антропогенного впливу (протягом комфортного періоду), що віддзеркалюється кількістю відпочивальників на одиниці площі, часом їх перебування на об'єкті рекреації та видом відпочинку. На сьогодні для території НПП України загалом запропоновано (на основі власних досліджень автора й наукового моніторингу рекреаційних навантажень у національних природних парках Міндовкілля) орієнтовні нормативи допустимого (оптимально допустимого) рекреаційного навантаження – 1 люд.-день/га, а конкретно для зони регульованої рекреації – близько 5 люд.-день/га, стаціонарної рекреації – 20–50 люд.-день/га (Hetman, 2017). Однак, у цих зонах, як і будь-де, залежно від конкретного чинника, рекреаційне навантаження змінюватиметься. Приміром, за типом лісу – від меншого у темнохвойних (13 люд.-день/га) і світлохвойних

(15 люд.-день/га) лісах до більшого у широколистяних (19 люд.-день/га) і дрібнолистяних (22 люд.-день/га).

Для американських національних парків нормативи допустимих рекреаційних навантажень на 1 га значно вищі і становлять від 35 до 60 осіб, що пояснюється набагато досконалішим рекреаційним облаштуванням (інфраструктурою – асфальтовані дороги, готелі, кемпінги тощо) (*Panchenko, 2015*).

Рекреаційну місткість території національного природного парку і заодно стійкість ландшафтних комплексів (ЛК) до рекреаційних навантажень можна підвищити, поліпшивши благоустрій та сервісну інфраструктуру, а також за допомогою проведення заходів планувальної організації території (передусім, облаштування дорожно-стежкової мережі). Приміром, за наявності в лісовому насадженні доріг і стежок завдовжки 100–250 м на 1 га норми навантажень збільшуються втричі. Також їх можна збільшити через спеціальні коефіцієнти.

Норми рекреаційних навантажень на пересіченій місцевості знижують залежно від стрімкості схилів. При цьому застосовують такі коефіцієнти: за стрімкості схилів 10–20° – 0,8; 20–30° – 0,6; 30–50° – 0,4; понад 50° – 0,2. Загалом, для схилів зі стрімкістю понад 15° (у Карпатах вони становлять 54 % території) гранично допустимі рекреаційні навантаження можуть бути вдвічі меншими порівняно з рівнинними поверхнями (*Hetman, 2017*).

Для забезпечення функціонування національного природного парку формують оптимальну для його території систему транспортних комунікацій, яка охоплює: паркові автодороги – *парквеї* (для екскурсійно-туристського обслуговування), *режимні дороги* (для утримання заповідних зон, проведення науково-дослідних робіт, екологічного контролю за станом і режимом природно-заповідних територій), *рекреаційно-господарські дороги* (для функціонування відповідних об'єктів), зовнішні автодороги (для зв'язку національного парку з іншими поселеннями) тощо (*Methodical recommendations on the architectural and planning organization of natural parks of the Ukrainian SSR, 1978*).

Загалом, рекреаційну місткість природної території можна визначити ще як суму допустимих рекреаційних навантажень для кожної групи типологічних ландшафтних комплексів. Тільки тут є одна суттєва зауваження: *оцінюючи рекреаційне навантаження, ураховують насамперед стійкість (резистентність) ЛК до рекреаційного пресу; визначаючи рекреаційну місткість, беруть до уваги також міру комфорту для відпочивальників, зокрема психологічний мікроклімат відповідної території* (*Hetman, 2017*).

Розподіл рекреаційного навантаження на території функціональних зон визначається з огляду на особливості розташування населених пунктів, рекреаційних закладів, шляхів сполучення, методів регулювання потоків відвідувачів, наявності площ із рекреаційною дигресією тощо.

Отже, функціональне зонування території НПП правомірно розуміти як форму його територіальної організації, або територіального планування. Останнє як галузь науково-практичної діяльності у різних країнах має різні офіційні назви: ландшафтне планування (Німеччина), краєвлаштування (Литва), просторове планування (США), фізичне планування (Голландія) тощо.

Висновки. Функціональне зонування – поділ природно-заповідних територій та об'єктів на ділянки (зони) з різними режимами збереження, відтворення й використання ландшафтних (природних) комплексів.

Функціональне зонування національного парку є головною передумовою його розвитку, гарантією якісного збереження біорізноманіття та раціонального екологічного зорієнтованого природокористування.

Результатом проведеного функціонального зонування території національного парку є схема (картосхема) як наочне відображення просторових функцій, які ця територія має виконувати.

На особливостях функціонального зонування національного парку, а також на основі територіальної конфігурації ландшафтних місць базується їхня планувальна організація, що складається із планувальної структури та функціонального зонування території.

Планувальна організація національних природних парків – це обумовлене природними факторами функціональне зонування їх території, на основі якого формуються різні типи просторово-планувальних структур – кільцева, лінійна, тупикова й комбінована.

В Україні існує практика (функціонального зонування) виділяти землі, вилучені з господарського користування, та землі, надані НПП у постійне користування. Однією із кращих уважається схема функціонального зонування, розроблена для НПП "Синевир" у Карпатах.

Важливе місце під час розроблення планувальної організації (функціонального районування території) національних природних парків України у проєктах організації території, охорони, відтворення та рекреаційного використання їхніх природних комплексів і об'єктів посідає врахування допустимих рекреаційних навантажень.

Наукова новизна дослідження полягає в теоретико-методичному обґрунтуванні основ планувальної організації (функціонального зонування) території національних природних парків України і (частково) світу. Запропоновано для території НПП України (на основі власних досліджень автора й наукового моніторингу рекреаційних навантажень у національних природних парках Міндовкілля) орієнтовні нормативи допустимого рекреаційного навантаження у зонах регульованої та стаціонарної рекреації.

References

1. Andrienko T. L., Onishchenko V. A., Klestov M. L., Pryadko O. I., Arap R. Ya., (2001). Systema katehoriy pryrodno-zapovidnogo hondu Ukrainy [System of categories of nature reserve fund of Ukraine and issues of its optimization]. Kyiv: Phytosocial Center (In Ukrainian).

2. Architekturno-planirovoshnaj organizacij nazionalnykh parkov [Architectural and planning organization of national parks]. Moskva: TsNTI, 1976 (In Ukrainian).

3. Charte du Parc National des Pyrenees – Projet. Franc. 2011.

4. Global ecology: A New Arena of Political Conflicts / Ed. By W. Sachs. London: New Jersey, 1993.

5. Grodzynsky M. D., (2005). Piznannja landschaphtu: misze i prostir: monographija [Cognition of the landscape: place and space: Monograph]. In 2 volumes. Kyiv: VPTs "Kyiv University", Vol. 1 (In Ukrainian).

6. Hetman V. I., (2012). Nazionalni pryrodni parky Ukrainy [National nature parks of Ukraine]. Kyiv: Editorial Board of Natural and Mathematical Cycles. (School World Library) (In Ukrainian).

7. Hetman V. I., (2017). Metodyshni rekomendazii schodo vyznashennyj rekreazijnnykh nawantaschenj u meschach pryrodno-zapovidnykh terytorij i ob'ektiv [Methodical recommendations for determining recreational loads within nature reserves and objects]. Poltava: "Dyvosvit" (In Ukrainian).

8. Menedshment ochoronnykh lisiv Ukrainy [Management of protected forests of Ukraine] / Pid zahalnoju redakzieu akad. NAN Ukrainy Shelyaga-Sosonko Yu. R. Kyiv: Phytosocial Center, 2003 (In Ukrainian).

9. Metodisheskie rekomendazii po architekturno-planirovoshnoj organizaciji pryrodnnykh parkov Ukrainskoj SSR [Methodical recommendations on the architectural and planning organization of national parks of the Ukrainian SSR]. Kyiv: KyivNIIPgrad, 1978 (In Ukrainian).

10. Metodyschni rekomendazii shodo skladu ta zmistu proektu orhanizaciji terytorii nazionalnoho pryrodnoho parku, ochorony, vidtvoření ta razionalnoho vykorystannja joho pryrodnnykh kompleksiv i ob'ektiv [Methodical recommendations on the composition and content of the Project of organization of the territory of the national nature park, protection, reproduction and recreational use of its natural complexes and objects]. Kyiv: Center for Ecomonitoring of Ukraine, 2005 (In Ukrainian).

11. Nazionalnyje parky v Polsche [National parks in Poland]. Warsaw: Shevelier, 1989 (In Poland).

12. Panchenko T., (2000). Ecotourism Development in the Black Sea Region of Ukraine. The Black Sea ecological problems. Odessa. SCSEIO. P. 204–207.

13. Panchenko T., (2009). Guidelines on Territorial Planning in Coastal Zone. Version 2. Kyiv: Ukraine – EC: (Netherlands UK, Belgium. 39 p.

14. Panchenko T. F., (2015). Landschaphtno-rekreazijne planuwannja pryrodno-zapovidnykh terytorij [Landscape-recreational planning of nature reserves [Monograph] Kyiv: Logos (In Ukrainian).

15. Popovych S. Yu., (2007). Pryrodno-zapovidna sprava: Navshalnyl posibnyk [Nature-reserve affair: Textbook]. Kyiv: Aristei (In Ukrainian).

16. Pryrodno-zapovidnyi fond Ukrainy zahalnodershavnogo znashennja. Dovidnyk [Nature Reserve Fund of Ukraine of national importance. Directory] Kyiv: Omega- L, 1999 (In Ukrainian).

17. Shyshchenko P. G., (1988). Prikladnala phizisheskaja geographija [Applied physical geography]. Kyiv: Vyshcha shkola (In Ukrainian).

18. Zabelina N. M., (1987). Nazionalnyj park [National Park] Moskva: Mysl (In Russian).

19. Zapovidna sprava v Ukraini [Reserves and national nature parks of Ukraine]. Kyiv: Vyshcha shkola (In Ukrainian).

20. Zapovidna sprava v Ukraini [Protected area in Ukraine] / Pid zahalnoju redakzieu M. D. Grodzynskoho i M. P. Stetsenka. Kyiv: Gepgraphica, 2003 (In Ukrainian).

Надійшла до редколегії 05.01.21

V. Getman, PhD Geography, Associate Professor
State Ecological Academy of Postgraduate Education and Management
of the Ministry of Energy and Environmental Protection of Ukraine, Kyiv, Ukraine

FUNCTIONAL ZONING OF TERRITORIES OF NATIONAL PARKS – THE BACKGROUND OF ITS PLANNING ORGANIZATION OF THE WORLD AND UKRAINE

The issues of functional zoning of the territories of national natural parks of Ukraine and national parks of the world as the key problem of their territorial organization or planning are considered. In a comparative analysis, both positive phenomena and shortcomings of local and world environmental planning, primarily recreational areas, are shown. The issue of recreational pressure within local and foreign national (natural) parks and their standards is also raised.

It should be noted that the literature does not yet contain sufficiently scientifically substantiated methodological recommendations for the allocation of functional zones, their optimal areas, configurations, permissible anthropogenic (recreational) loads on parts of nature protected areas and sites.

The practical experience of creation and functioning of the Ukrainian NPP assures that the problem of planning their territory is of fundamental importance. Its practical solution is a basic prerequisite for ensuring the balanced and conflict-free functioning of these multifunctional nature protected areas.

Functional zoning of the NPP territory can also be considered as a target spatial-functional model of the protected area. Accordingly, the practical activities for its protection are territorially differentiated by the allocated functional zones. It is the way to implement this model.

The planning organization is based on the features of the functional zoning of national parks, as well as on the basis of the territorial configuration of the landscape sites (forest areas, systems of lakes, groups of islands, river deltas, and banks of large reservoirs).

The planning organization of national parks is the functional zoning of their territory, which is conditioned by natural factors, on the basis of which different types of spatial planning structures are formed, a kind of "frames" along the directions of natural axes taking into account the existing systems of settlement, production, transport, and engineering structures.

Keywords: functional zoning, planning organization, planning structures. national nature park, recreational pressure.

В. Гетман, канд. геогр. наук, доц.
Государственная экологическая академия последипломного образования
и управления Министерство защиты среды и природных ресурсов Украины, Киев, Украина

ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ ЗОНИРОВАНИЕ ТЕРРИТОРИЙ НАЦИОНАЛЬНЫХ ПАРКОВ – ОСНОВАНИЕ ИХ ПЛАНИРОВОЧНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Рассмотрена сущность функционального зонирования территорий национальных природных парков Украины и национальных парков мира как ключевой проблемы их территориальной организации или планирования. В сравнительном анализе показано как положительные явления, так и недостатки отечественного и мирового природоохранного планирования прежде всего рекреационных территорий. Также поднят вопрос о рекреационных нагрузках в пределах отечественных и зарубежных национальных (природных) парков и их нормативах.

Функциональное зонирование является основным разделом проектов организации природно-заповедных территорий и объектов Украины, охраны, возобновления и использования их природных комплексов.

Практический опыт создания и деятельности национальных природных парков Украины убеждает: планирование их территорий имеет принципиально важное значение и является основной предпосылкой обеспечения уравновешенного и бесконфликтного функционирования этих полифункциональных природно-заповедных учреждений.

Результатом функционального зонирования территории национальных природных парков выступает схема, или картосхема, как наглядное отображение пространственных функций, которые эта территория может выполнять. На ней выделяют территориальные участки (функциональные зоны), которые отличаются за функциями и целями охраны, а потому – охранными режимами и формами практической деятельности в их пределах.

Функциональное зонирование территорий национальных природных парков Украины осуществляется свободным типом: общий рисунок мозаичный, участки каждой зоны представлены несколькими контурами – то есть оно имеет кластерный характер.

Подняты вопросы, касающиеся рекреационных нагрузок как агрегатного показателя антропогенного влияния на протяжении комфортного периода, в пределах отечественных и зарубежных национальных (природных) парков и их нормативов. Для территории национальных природных парков Украины автором было предложено ориентировочные нормативы допустимых рекреационных нагрузок.

Ключевые слова: функциональное зонирование, планировочная организация, планировочные структуры, национальный природный парк, национальный парк, рекреационные нагрузки.